

Els castells de Corbera i de Cullera: de *hisn* musulmà a *castrum* cristià

The castle of Corbera and Cullera: from muslim *hisn* to christian *castrum*

PABLO CLARI HIDALGO
pabloclari1989@gmail.com

Universitat de València

Resum: Durant l'època islàmica i els primers anys després de la conquesta, els castells, dins del territori valencià, van ser un dels elements més importants pel que fa a la vertebració de la societat valenciana. Al present treball anem a analitzar l'evolució de dos castells valencians, que encara que ambdós és troben pròxims, esdevenen dues versions diferents una vegada la conquesta va ser una realitat. Aquests són el castell de Corbera i Cullera. Ambdues construccions tenen un origen islàmic i per tant la seua funció original és similar protegir els habitants dels voltants, encara que després de la conquesta cadascun d'ells viurà un destí diferent marcat, en aquest cas, per la seua ubicació, o menys o més estratègica..

Paraules clau: castell, conquesta, fortificació, Cullera, Corbera

Abstract: During the Islamic period and the first years after the conquest, the valencian's castles, were one of the most important elements regarding the vertebration of the valencian society. On the current academic paper, we are going to analyze the evolution of two valencian castles, even though both of them are close to each other. They become different versions, once the conquest became a reality. These are the castles of Corbera and Cullera. Both constructions have an Islamic origin and because of that their original function is similar, even thought, after the conquest everyone of them will live a different destiny, marked in this case, by their more or less strategic location.

Keywords: castle, conquest, fortification, Cullera, Corbera

DATA PRESENTACIÓ: 23/11/2018 ACCEPTACIÓ: 03/12/2018 · PUBLICACIÓ: 20/12/2018

1. Preliminar.

Generalment la societat occidental, impregnada pel cinema i la literatura, sol associar l'Edat Mitjana amb el sistema feudal, però cal matisar que aquesta apreciació no és del tot certa. L'Edat Mitjana és un període que comprén al voltant de mil anys, que afecta a tota Europa, i on trobem tipus de societats molt heterogènies i diverses. L'actual territori valencià, fins al segle XIII, va estar inclòs en al-Andalus, una societat de tipus oriental que va donar lloc al Califat de Còrdova i més tard a petits estats de caràcter local, anomenats pels historiadors «taifes». Els seus habitants s'organitzaven socialment d'una forma completament diferent del sistema feudal que més tard s'imposaria a partir de la conquesta de Jaume I.

Malauradament, per al coneixement d'aquesta societat tenim gran quantitat de mancances, en primer lloc l'escassetat de restes materials, als quals hem de sumar la falta de documentació escrita provinent de la València islàmica; aquestes dues premisses ens compliquen el coneixement de la societat prèvia a la cristianització, i açò s'accentua, més si cap, a les zones rurals que concerneixen aquest article. Amb aquesta limitada documentació les interpretacions de la societat musulmana valenciana en particular han variat molt, i queden agrupades bàsicament dins de dos grans corrents encapçalades per dos hispanistes especialistes amb la societat valenciana d'abans i després de la conquesta, són el francès Pierre Guichard, que equipara a la societat musulmana ibèrica amb les de les zones orientals de l'imperi islàmic, les quals vivien en grups independents, llaurant la seua pròpia terra i pagant uns simples tributs a l'autoritat política de la ciutat (Guichard 1988: 231); i el nord-americà Robert I. Burns, qui, per contra, concep una societat musulmana molt similar a la societat feudal, on existien camperols que depenien de governants o membres de les classes altes amb les seues rendes sobre aquests i les seues propietats (Burns 1990: 189 vol. I). En què basen les seues teories? Cadascú fa una interpretació diferent d'un mateix text, el *Llibre del Repartiment*, mentre que Guichard observa que les propietats no estaven en poder de grans latifundistes, Robert I. Burns percep que diverses propietats musulmanes pertanyien a un mateix propietari, el qual, en alguns casos, tenia el seu habitatge a altres localitats.

En tot cas, un dels elements vertebradors d'aquesta societat eren els castells, els quals estaven escampats per tota la regió, i tenien una funció principal, la de protegir a la població de les contrades rurals més pròximes. Aquestes fortaleses eren anomenades pels mateixos musulmans amb dues paraules, per una part *hisn*, vocable derivat de *bassana* (fortalesa), el qual s'ha identificat com un territori amb un element central i diverses alqueries que l'envolten i que depenen d'aquest. L'altra paraula usada per a designar els castells era *ma'quïl*, la qual es refereix a un lloc elevat i defensiu, una mena de refugi allunyat de les zones habitades. Finalment en la documentació cristiana la paraula emprada per a anomenar les fortificacions va ser directament la de *castrum* en llatí, o *castell* en valencià (Bazzana 2002: 19).

Si ara ens centrem en els castells musulmans valencians, veiem que el castell té un paper fonamental per a la societat, generalment situat en punts estratègics, no tant per a l'atac sinó per a la defensa, açò vol dir que es troben no a les zones més altes i inaccessibles, sinó als punts on la natura els protegia i a una distància no molt llunyana dels habitants, perquè aquests pogueren accedir a ell

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 12/desembre 2018/pp. 1-12
ISSN: 2340 - 4841 doi:10.7203/SCRIPTA.12.13662

ràpidament amb els seus béns. Aquesta funció de protecció continuarà posteriorment quan passe a mans cristianes, encara que a més se'l dotarà d'una funció senyorial. És per això que a partir de la conquesta cristiana a mitjans del segle XIII suposà una nova organització de l'espai, la qual anava en concordança amb aquesta nova societat, on el senyoriu, presidit pel castell, cobrà una importància major, sent en aquest cas el castell el centre del poder i domini del territori.

L'ús que es va fer dels castells una volta va ser efectiva la conquesta va ser un ús defensiu front a possibles guerres, quedant açò patent als inventaris que disposem d'alguns *alcaids*, com mostra, per exemple, el testament realitzat el 1255 per Ramón Rocafull, *alcaid* de Corbera, el qual es conserva a l'Arxiu Històric Nacional (Vercher 2009: 43), on es destaca una gran quantitat d'armes, corroborant-se per tant un ús militar d'aquesta infraestructura. Era molt comú la redacció d'inventaris dels castells abans de l'entrada d'un nou *alcaid* a l'edifici, deixant constància així de l'estat dels elements mobles, i així també conservem l'inventari del castell de Tous del 1387 quan l'*alcaid* era un tal Joan¹. Entenem, per tant que la funció dels castells era la de protegir un conjunt de població davant de possibles revoltes, guerres internes o atacs exteriors, és per això que els reis solien encarregar a oficials pròxims la visita d'aquestes construccions i així controlar el seu estat i manteniment. Un exemple el veiem amb Pere el Gran, el fill de Jaume I, qui manà a diferents *alcaids* del regne que deixaren entrar a Arnau d'Amentera als castells perquè realitzara una revisió i indicara l'estat d'aquests pel que fa a la defensa (Soldevila 1962: 17).

En relació a l'ús de la paraula *alcaid*, com a gestor d'un castell, aquest és anterior a la conquesta cristiana. És un terme que pot ser emprat per a designar tant a prínceps sobirans com a xicotets mandataris cristians de la resta de la península Ibèrica, no és per tant una paraula utilitzada únicament a la zona valenciana. Durant el període andalusí la paraula *alcaid* evolucionà fins a convertir-se en un governador militar o en l'homòleg del valí musulmà a una província de frontera. Finalment, amb l'establiment de la nova societat feudal, la paraula *alcaid* queda unida amb el nom d'un castell, creant-se així un títol que en alguns casos arriba fins i tot a ser hereditari.

La construcció de les fortaleses seguia els hàbits tècnics del món islàmic, açò vol dir estructures de maçoneria i tàpia, destacant els murs exteriors molt més grossos, element que ha suposat que siguin aquests els que més hagen suportat les inclemències del temps i que constitueixen els únics restos que han arribat fins als nostres dies d'aquells castells que, en la seua majoria han estat abandonats posteriorment. Per contra, els murs interiors, que servien per a la distribució dels habitatges, eren molt més primers i són els que més prompte es va perdre.

Pel que respecta als casos de Corbera i Cullera trobem dos exemples molt semblants pel que respecta a la ubicació, ambdós es troben a sobre d'una muntanya, i cap dels dos al punt més alt. A més, empenen la tàpia a partir d'un sòcol anivellat amb pedra i morter. Les estructures superiors

¹ 1387, setembre 21. Tous. Inventari de béns immobles del castell de Tous. Arxiu del Regne de València, *Francesc Monzó*, sig. 4239 (notal).

estaven realitzades, com hem dit, amb la tècnica de tàpia, amb una mescla de pedres i fang posada dins d'un encofrat, normalment ser de fusta, tancat i en forma de caixó, el qual s'omplia de terra i aquesta era premsada per capes per a evitar les bosses d'aire. Les fustes de l'encofrat quedaven subjectes al mur mitjançant una sèrie de bigues de fusta que es col·locaven a uns forats dels murs, i hui en dia aquests forats encara queden a la vista a moltes construccions, encara que en alguns casos es llueïen perquè no quedaren visibles. Aquesta utilització de materials pobres i molls va fer necessari un manteniment constant, perquè, si no es feia, els murs es degradaven molt ràpidament. El motiu perquè empraven aquesta tècnica queda justificat geogràficament: la zona de la Ribera del Xúquer destaca per l'absència de pedra de gran qualitat, per tant s'opta per aquesta construcció molt més barata i ràpida, i més exigent en mà d'obra que en material.

2. El castell de Corbera.

Aquesta antiga construcció es troba a sobre de la serra de Corbera, i no tenim documentació escrita en la qual es concrete el moment de la incorporació a les possessions dels nouvinguts. Així i tot aquest castell es trobava dins de la demarcació d'*Al-Gazira* (Alzira), per tant podem datar la caiguda del castell de Corbera en el moment que Alzira caigué en mans de les tropes de Jaume I, sent per tant inútil mantenir resistència a Corbera si les grans ciutats musulmanes havien estat ja preses per mans cristianes (Vercher 2009: 43).

La planta de l'edifici és poligonal i allargada, amb un perímetre d'aproximadament 470 metres. El seu accés el trobem a la zona est, i destaca perquè la seua estructura queda acoblada a sobre de la muntanya, amb murs i sediments de pedres per a adaptar el desnivell. Els murs exteriors estan realitzats amb les dues tècniques característiques de l'època musulmana: la maçoneria a la part baixa, i la zona alta realitzada amb encofrat de pedres i calç, coronant-se el mur amb merlets rectes, el que dóna lloc a un perímetre en forma de cremallera. La distribució de l'interior del castell actualment es realitza en tres nivells: l'exterior on trobem la barbacana amb la porta d'accés; el segon nivell i més gran que és el que es modificarà després de la conquesta, i passà de ser el lloc del cos de guarda per a col·locar-se posteriorment la vila de Corbera; per últim a la part superior veiem la zona alta, on trobem les estances més importants de la construcció i la casa de l'alcaid.

De la funció del castell a època musulmana tenim poques dades escrites. Una de les primeres notícies que tenim de la fortificació la veiem al segle XIII; l'historiador Levi-Provençal cita l'obra d'Ibn Khatî del 1229 en la que nomena l'existència d'aquest castell, així com Ménendez Pidal, a la Primera Crònica General de España en la que cita una conversa que va mantenir el Cid amb l'alcaid de Corbera al voltant de la possible conquesta de València. (Menéndez Pidal 1955: 572-573)

Amb la conquesta, els primers agraciats amb el domini del castell foren uns ballesters de Tortosa, mencionats al *Llibre del Repartiment* (Gómez 2011: 47), però prompte es va instaurar la nova figura de l'alcaid, cap militar la funció del qual era protegir i controlar el territori de la comarca, amb les alqueries i terres que es trobaven sota la seua jurisdicció. Aquest càrrec no era hereditari, sinó que era el rei qui l'elegia en cada moment, depenent d'interessos conjunturals, i a més no tenia drets de propietat sobre el castell, sinó que rebia un salari per acomplir la seua funció. Amb la conquesta i fundació del nou regne, Jaume I disposà al cap dels territoris a personatges del seu entorn, en aquest cas Raimón Rocafull, el primer *alcaid* del qual tenim constància a Corbera i ocupa el càrrec des del 15 de març de 1248, ostentant-ho vitalíciament, encara que a canvi d'assegurar que el castell estava disponible sempre que la corona ho necessitara. Un d'aquests casos va ser durant la revolta d'Al-Azraq, quan l'*alcaid* es va comprometre a mantenir el castell en condicions favorables per a un ús purament militar en qualsevol moment, cobrant a més un salari de 500 sous anuals (Vercher 2009: 87). Pel que fa al perfil de l'alcaid, durant els primers anys després de la conquesta aquest era d'una família solvent perquè, si fóra necessari, pogués fer front a despeses urgents. Per contra el que sí canvia és l'estatus social de les persones que van ocupar el càrrec: mentre que en períodes de pau la corona posava al capdavant a personatges de la baixa noblesa, durant els temps de conflicte situava a cavallers. (Ferrer 1998: 199-214). En l'interior del castell solien viure diversos cossos militars, que vivien amb l'*alcaid* i estaven llestos per al cas que la corona necessités els seus servicis. La quantitat aproximada d'aquests cossos no és estable, però solia oscil·lar entre huit i quinze soldats, amb un salari aproximat per cap de 150 sous anuals que rebien directament de la corona (Vercher 2009: 87).

El 1276, amb l'ascens al tron de Pere el Gran, es realitzà una reorganització del territori, el que va suposar una nova col·locació de la gent del seu entorn al capdavant de les fortificacions valencianes. Aquest és el cas d'Arnau Gamell, el qual el 14 d'octubre de 1276 rebé l'alcaidia de Corbera (Soldevila 1962: 9). En aquests moments Corbera tenia dos nuclis de població, un localitzat dins de les muralles del castell, on estaria la casa de l'*alcaid* i altres dependències de la monarquia, i l'altre nucli extramurs, encara que protegit per l'última línia de murs, la qual acolliria sempre als seus habitants en moments de perill, com va ocórrer durant les revoltes mudèjars de finals del segle XIII, que posaren en peu de guerra a la Corona, i per tant es demanà que la població que vivia extramurs dels castells es traslladara al seu interior. Així i tot aquest desplaçament no es va dur a terme del tot, ja que els camperols sabien que una vegada dins de les muralles quedarien, més si cap, sota el jou del castell, així que la solució per part de Jaume II va ser la de rebaixar la categoria del castell a 'casa plana' el 1310, disminuint així el poder de l'autoritat sobre els habitants que vivien al seu interior.

Així, es té constància de la construcció d'una església, així com d'una cúria i una notaria dins del castell, per a donar-li un cert prestigi a la nova vila i augmentar la seua població. Per últim un document de 1327 indica l'existència de gent residint en l'interior del castell (López Elum 2002: 19-20). L'intent per augmentar la població dins del recinte dels castells ve donat per l'interés de

la monarquia en mantenir el control d'una zona encara perillosa i poc poblada de cristians, de manera que el tornarem a trobar en altres enclavaments estratègics, com van ser, entre altres, Dènia, Corbera, Castalla o Biar (López Elum 1988-1989: 87-90).

Com hem comentat anteriorment, el tipus de construcció amb maçoneria i tapia era molt inestable, i l'erosió era evident. És per això que ja el 1283 es té constància de diferents obres per a poder albergar a la població de la vila en el seu interior, i a més diferents reparacions que es realitzen als edificis ja existents. Aquesta obra li va ser encarregada pel monarca a l'*alcaid* de Corbera, qui devia pagar als mestres d'obra Pons de Morató i Andreu d'Albalat un total de 670 sous per a la remodelació de l'interior del castell i el seu manteniment en el moment en què devia acollir al gros de la població (Gómez Sahuquillo 2005: 526). No tenim constància d'una altra obra a l'interior del castell fins al 1423, quan es fa el cobriment de la coneguda com a *casa major*, per al que es va realitzar una despesa de 1.543 sous i 3 diners². Altres obres de menor importància que es van dur a terme dins del poblat emmurallat es realitzen a la moreria³, l'almàssera⁴ o la *casa del terç delme*⁵. Però sense dubte, una de les obres de les quals més documentació tenim és la reparació del conegut com a *mur de la Murta*, el qual rep aquest nom per estar enfrontat cap a la vall d'aquest nom, és a dir cap a ponent, i rebia la força del vent provinent d'aquest punt cardinal, el qual erosionava de forma constant aquesta zona de la muralla. Aquesta reparació es va dur a terme als anys 50 del segle XV, durant l'*alcaldia* de Joan Bonastre, i els mestres d'obra foren Pere Bonfill i Pere Vilar, per als quals treballaren musulmans locals com Mahomat Rabossa o Abdulaziz.⁶ Aquestes obres de reforç i manteniment devien ésser, però, constants, i entre l'octubre de 1462 i el maig de 1463 es van realitzar noves intervencions al mateix mur per part del mestre d'obres Jaume Just, ja que '*...era derruït i es podia entrar a peu a causa de la guerra*'.⁷

2 1423 .Corbera.Llibre de comptes de l'administració de la vila de Corbera. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional*, *Comptes d'administració* sig. 2.778 fol. 4

3 Obres que van importar 60 sous, entre desembre i febrer de 1436-1437 Corbera. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional* sig. 2.781B. fol. 10v.

4 1437-1439 Llibre de comptes d'administració de la batllia de Corbera. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional* sig. 2.782 fol 17v.

5 1437-1439 Llibre de comptes d'administració de la batllia de Corbera. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional* sig. 2.782 fol 22v.

6 1454, 6 setembre a 6 octubre. Corbera. Llibre de comptes de despeses del batlle de vila. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional* sig. 9263. fol. 1r.

7 1462-1463, octubre a maig. Corbera.Llibre de comptes del mestre racional. Arxiu del Regne de València, *Mestre Racional* sig. 9.171.

L'arribada del segle XVI va suposar un canvi per a la societat valenciana, i és per això que la historiografia sol considerar la Guerra de les Germanies com l'epíleg del període medieval. A més, aquesta revolta va suposar el declivi del castell de Corbera. Va ser aquesta vegada l'última que va tenir un ús purament militar des de la seua construcció. Com que es tractava d'un castell que havia perdut la seua importància estratègica, solament comptava amb una xicoteta guarnició militar per tal de vigilar la zona. Veient la debilitat de la fortificació, el 1521 els agermanats, que es trobaven a Alzira, van decidir cercar el castell, en aquells moments en mans del duc de Gandia (Gómez Sahuquillo 2012: 260).

Aquests moviments eren coneguts per Joan Borja, duc de Gandia, i aquest es va dedicar a fortificar l'edifici en la mesura del possible per a fer front als agermanats. Així que, segons contem, vestits amb creus roges sobre el fons blanc, com si foren croats, el 27 de juny es presentaren a Corbera al voltant de 4.000 soldats agermanats. Quan el duc s'assabentà que els agermanats es trobaven a Corbera, es va dirigir amb les seues tropes, junt amb les de la corona, fent retrocedir als agermanats cap a Alzira, i així, aprofitant aquest moment, els agermanats de Sueca de nou van assetjar Corbera, i aquests sí que aconseguiren accedir al castell, el qual va quedar quasi en estat de ruïna completa (Gómez Sahuquillo 2012: 261). Aquest atac va suposar el principi del fi del castell de Corbera.

Així i tot el castell va restar en peu durant el segle XVI, i aparegueren noves propostes de reconstrucció que finalment no es van dur a terme. Així el 1640 el rei Felip IV donà permís als habitants de Corbera perquè accediren al castell i agafaren tot el necessari per a la construcció de les seues cases, ara ja sí que de forma definitiva, en l'exterior de la fortificació, en el nucli històric de l'actual Corbera.

3. El castell de Cullera.

A pocs kilòmetres del castell de Corbera i sobre les últimes ramificacions del Sistema Ibèric abans d'arribar a la mar, a la serra de les Raboses, hi ha el castell de Cullera. Es troba a un punt molt valuós dins de la geografia valenciana: a sobre d'una muntanya, a la vora del Xúquer, al costat de la seua desembocadura, controlant així tant el mar com la plana de l'actual comarca de la Ribera Baixa, i en contacte directe amb la fortificació de Corbera, a escassos 7 kilòmetres.

A diferència de Corbera, el castell de Cullera que conservem hui en dia és fill de diferents usos fins a l'actualitat; és per això que l'estat de conservació és bo, gràcies a les últimes restauracions realitzades durant les últimes dècades, així com la remodelació efectuada al segle XIX, amb la construcció d'un santuari que, tot siga dit, va desvirtuar per complet la visió original de l'edifici.

Entre els elements del castell que han perdurat de la fortificació cal destacar la *Torre Blanca*, coronada amb merlets, amb la funció de possible magatzem d'armes, i adherida a la muralla musulmana; l'altra torre que destaca és la coneguda com *Torre Major*, la qual ha anat creixent al llarg dels segles fins a arribar als 16 metres d'alçada, sent l'element que més destaca del conjunt defensiu. Interiorment trobem diferents sales, totes elles molt restaurades, com el saló d'armes o el refectori, convertit en capella i actualment sala de museu, coberta amb una magnífica volta de creueria.

La funció original de la fortalesa musulmana era la de donar refugi als habitants de les alqueries pròximes. La tipologia constructiva segueix els paràmetres musulmans, amb l'ús general de tàpia als murs, quedant l'interior dividit en dues zones: la part baixa d'una mida considerable la qual solament estava envoltada per la muralla, i a sobre d'aquesta i a la zona més alta de la fortificació, l'anomenada a la documentació com a *celoquia*, era un espai molt reduït en comparació a la zona baixa, però era la que s'emprava com seu eventual de l'*alcaid* o de qualsevol classe de governant. Una de les millors descripcions que podem trobar del castell de Cullera en temps andalusins el trobem al *Llibre dels Fets* en el qual Jaume I descriu:

I allà dins s'havien ficat tots els sarraïns de les alqueries, i les vaques, els ases i les cabres. I tota aquella costa que hi ha sota el castell, fins a la torre que hi ha baix, on prenien l'aigua, era tota plena de sarraïns, de sarraïnes, d'infants i de bèsties (Jaume I 2008: 188).

Però l'interès dels cristians pel castell de Cullera ve de més enrere. Cal situar-se en l'any 1157 quan el príncep d'Aragó i comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, va prometre al mestre de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, la donació d'immobles en el territori de Balansiya per a quant tot el territori fóra conquerit. Així l'oferiment va ser l'elecció entre el castell de Cervera o el de Cullera, incloent-hi a més totes les alqueries, salines, camps i béns que pertanyien a les construccions. El motiu d'aquesta donació tan prematura no era altra que la d'assegurar-se l'ajuda d'aquest orde militar per a la conquesta del futur regne de València. L'interès per oferir béns situats a terres musulmanes no era més que un estimulants per als militars, un al·licient per a seguir lluitant. (Furió 1998: 340).

Tornant al moment de la conquesta, la presa del castell de Cullera no va ser fàcil, en el moment en què la ciutat de València encara era musulmana, les tropes de Jaume I examinaren la serra de les Raboses per a muntar dos fonèvol, ja que eren sabedors que no tenien armes suficients per a destruir-les des de dins del castell. Així que, quan ho tenien tot preparat, finalment no van trobar les pedres adients per a atacar la fortificació, així que van haver d'anul·lar aquest setge i tornar cap al nord (Jaume I 2008: 189-190).

Aquest fet ens demostra el sentit de la defensa musulmana, que era més suportar l'atac que plantejar una defensa més activa. Encara que amb la imminent caiguda de Balansiya foren molts els castells que es van retre, el de Cullera, juntament amb el de Dénia, en foren una excepció; i

es que Jaume I signà una treva amb Zayyan, l'últim emir valencià, perquè aquestes fortificacions continuaren a mans musulmanes almenys durant set anys. Aquesta promesa mai es va complir, i encara que no se sap exactament com va ocórrer, el 1239 el castell de Cullera ja formava part dels béns del nou Regne de València, convertint-se el castell en un lloc d'escala per a les tropes que continuaven l'expansió del nou regne cap a les terres del sud del Xúquer, com bé ho indica el Llibre dels Fets «I, després de sopar, pujàrem al terrat del castell de Cullera; i, quan el sol fou post –i això era en agost–, ells feren una alimara [...] i nós compreguèrem que els atacaven» (Jaume I 2008: 245). A més el castell canvià ràpidament la seua distribució, de manera que mentre que la *celoquia* del *hisn* era un xicotet espai per a la guarnició, ara es convertí en l'habitatge del senyor, canviant-se també el nom de la torre principal, ara coneguda com la *torre de l'homenatge*, lloc on es solia jurar fidelitat al rei (Font 2000: 416).

Finalment la promesa realitzada als hospitalers es du a terme el 15 de juliol del 1240, quan la fortificació és cedida a l'orde de Sant Joan de l'Hospital, encara que es permetia la construcció d'un nou castell a Cullera si la monarquia ho creia convenient. Trobem així una dualitat entre ambdues institucions, per un costat l'orde militar era la propietària del castell, mentre que la corona es quedava la vila. Així, si la fortalesa devia ser reparada, les obres serien pagades per les dues parts (Arciniega 2003: 35-44).

En el moment en què es va dissoldre l'orde dels templers, el 2 de maig de 1312 el rei d'Aragó, Jaume II, es negà a què els seus béns passaren a formar part de l'església, i així, amb l'arribada al poder de Joan XXII, i després de moltes negociacions, el 10 de juny de 1317 es fundà l'Orde de Santa Maria de Montesa, amb una funció militar i defensiva contra els musulmans i la qual es formarà amb totes les propietats de l'Orde del Temple i de l'Hospital. Per tant, Cullera va continuar dividida en dues parts: per un costat la vila, propietat de la monarquia i per altre el castell, ara pertanyent a l'Orde de Montesa (Guinot 1985: 76-83).

Així que, prompte la corona començà a tenir un clar interès en el castell, de manera que el 3 d'abril de 1337, Pere el Cerimoniós va indicar les millores a realitzar, com la demolició d'una torre i, també, l'enderrocament d'alguns murs que no estaven en bon estat, sent substituïts per noves infraestructures com nous murs i fosos al voltant de la població (Arciniega 2003: 42). Però a la pràctica les obres no es realitzaven, i ja el 1353 el rei li envià una carta al mestre de Montesa perquè escometés les obres pactades (Arciniega 2003: 45). Aquestes obres, però, no es van dur a terme, tal com ho demostra una carta enviada pel rei al batlle general de València en 1357 (López Elum 2002, II : 75).

Al final del regnat del Cerimoniós, els enfrontaments amb el veí Castellà desembocaren en la coneguda com Guerra dels dos Peres, motiu pel qual començaren a reforçar-se les defenses de la vila de Cullera, situada a un punt estratègic. Però aquestes obres no foren suficients, i el 1363, a causa de la falta de protecció, Cullera cau a mans castellanques, fins que el 1634 les tropes aragoneses reprenen de nou el castell qui acaba convertit en un carrer del Cap i Casal, com a càstig per la

rendició. En aquell moment la corona començà a obrar en el castell per a pal·liar les pèrdues sofertes durant la guerra (Piles 1979: 264-277).

Martí l'Humà s'encarregà de recuperar part del patrimoni reial perdut pels seus avantpassats, i així es va esforçar en aconseguir la redempció de Cullera, previ pagament d'11.000 florins als seus habitants, i així el 12 de desembre de 1402, per privilegi reial, va prometre no alinear la vila, privilegi complit pels seus successors durant els segles següents (Arciniega 2003: 54).

Per a la corona, el castell de Cullera era molt més important que el de Corbera, emprat únicament com a casa de l'*alcaid*. La fortalesa de Cullera, en canvi, per la seua importància estratègica, va ser visitada amb freqüència pels successius reis, com per exemple Alfons el Magnànim, qui va visitar Cullera entre el 1426 i 1427 per a armar-hi galeres, i així va poder conèixer de primera mà l'estat de la construcció, de nou prou dolent, i s'optà per ordenar a Joan Mercader, *alcaid*, que aprovisionés el castell de forma imminent (Arciniega 2003: 55).

Pel que respecta a les notícies del castell durant la segona meitat del segle XV, no s'han trobat notícies de gran rellevància, encara que existeixen algunes dades sobre la vila i sobre la navegació del riu, així com notícies sobre la capella i el nomenament de diferents *alcalds*, però no així de grans obres comeses al castell. (Arciniega 2003: 56)

A diferència de Corbera, Cullera no va sofrir atacs durant les Germanies, però sí que va estar dins dels interessos dels agermanats, sobretot per comunicar-se amb les illes balears i intercanviar-se armes, però la monarquia assabentant-se de la situació opta per cedir-lo ràpidament als monàrquics i que no caigués en mans dels revoltats (Arciniega 2003: 58-59). Així el castell continuarà tenint importància en el segle XVI per a la protecció de la costa valenciana enfront dels pirates, i serà fortalesa bèl·lica també durant la guerra de Successió, Independència i finalment la carlista, després de la qual serà abandonat i únicament cuidat pels monjos del santuari construït a principis del segle XX al seu costat.

Així doncs, ens trobem davant de dos exemples ben diferenciats pel que fa a l'ús per part de les dues civilitzacions que l'habitaren. A l'època musulmana ambdues fortificacions tenen una mateixa funció: la de protegir als homes i dones que vivien a les alqueries dels voltants, i ambdós tenen les mateixes característiques geogràfiques i constructives, a llocs accessibles i mai als pics de les muntanyes, i amb tècnica de tàpia i maçoneria. Tot canvia tot just després de la conquesta, en què els nous habitants decideixen que les fortificacions canvien la seua funció de protectora a defensora, és per això que s'opta per refortificar els castells en un moment en què les revoltes musulmanes i morisques estan a l'ordre del dia.

Anys més tard, quan les fronteres han crescut cap al sud i la relativa calma impera a la Ribera del Xúquer, és el moment en què comencen a canviar les funcions d'ambdós castells. Per un costat el castell de Corbera, situat en mig de la comarca i lluny de la frontera comença a perdre importància estratègica i baixa el seu estatus, ja que en aquest moment es tracta d'una zona tranquil·la i segura;

no és així el castell de Cullera, el qual encara que es trobe lluny de les fronteres terrestres es troba al costat de la mar i la desembocadura d'un dels rius més importants del regne. És per això que el castell de Cullera sempre mantindrà la seua posició dominant quant a la defensa de les costes valencianes dels pirates, i aquesta quedarà reforçada posteriorment amb la construcció al segle XVI de diferents torres de vigilància a la costa cullerena. Això quedarà patent més endavant, quan el castell de Corbera quede abandonat i deshabitat mentre que el de Cullera continuarà estant poblat i posteriorment deshabitat però convertit en santuari.

Bibliografia

- Arciniega García, L. (2003) *Sistema de defensa en Cullera: Castillo, murallas y torres*. Cullera, Ajuntament de Cullera.
- Bazzana, B. (2002) «Morfología y papel de los castillos musulmanes (siglos X-XIII): La Ribera y otros ejemplos», dins Furió (ed) *Castells, torres i fortificacions a la Ribera del Xúquer*. València, Universitat de València, pp 19-50.
- Burns, R. I. (1990) *L'islam sota els croats. Supervivència colonial al segle XIII en el regne de València*. València, Tres i Quatre.
- Ferrer Mallol, M. T. (1998) «Los castillos de frontera meridional valenciana en el siglo XIV», dins Barrio (dir.) *La Fortaleza medieval. Realidad y símbolo*. Murcia, Sociedad Española de Estudios Medievales, pp 199-214.
- Font Borrás, M.A. (2000) «Història i art. Evolució arquitectònica del castell de Cullera». dins *III Jornades d'estudis de Cullera* (Cullera. 28, 29 i 30 de novembre de 1997). Cullera, Ajuntament de Cullera, pp 401-423
- Furió Diego, A. (1998) «De la societat islàmica a la feudal, la conquesta i la colonització de Cullera», dins Hernández, F. J. (dir) *II Jornades d'Estudis de Cullera*. (Cullera, 1, 2 i 3 desembre 1995). Cullera, 7 i mig.
- Guinot Rodríguez, E. (1985) «La fundación de la Orden Militar de Santa María de Montesa», *Saitabi*, 35, pp. 73-86.
- Gómez Sahuquillo, M. (2005) «Las sucesivas reparaciones del muro de la «Murta» y de las dependencias del castillo de Corbera (Valencia)». En Ruibal, A. (ed.) *Actas del III Congreso de Castellología Ibérica*. Guadalajara, Asociación española de amigos de los castillos, pp. 523-541.
- . (2011) *Castell de Corbera. Història i flora*. Corbera, Ajuntament de Corbera.
- Guichard, P. (1988) «El impacto de la reconquista en la sociedad musulmana», dins Cerdá, M. (dir.). *Historia del pueblo valenciano*. Vol. I. València, Levante, pp. 221-240
- Jaume I (2008) *Llibre dels fets*. Antoni Ferrando / Vicent J. Escartí. (eds.) València, IAM.
- López Elum, P. (1988-1989) «Poblament rural i castellologia valenciana en el segle XIV». *Afers*, IV, num. 7. pp. 87-93
- . (2002) *Los castillos valencianos en la edad media. (Materiales y técnicas constructivas)*. Vol. I i II. València, Biblioteca Valenciana.
- Menéndez Pidal, R. (1955). *Primera crónica general de España*. Madrid, Ed. Gredos.
- Piles Ibars, A. (1979) *Historia de Cullera*. Cullera, Ajuntament de Cullera.
- Soldevila Zubiburu, F. (1962) *Pere el Gran. Segona part: el regnat fins a l'any 1282*. Vol 1. Barcelona, IEC.
- Vercher Lletí, S. (2009) *La senyoria de Corbera en l'època de Jaume I. (1238-1276)*. Corbera, Ajuntament de Corbera.